

Výročný príhovor predsedu Učenej spoločnosti Slovenska

prof. RNDr. Peter Moczo, DrSc.

7. januára 2019

Celá história ľudstva nám poskytuje presvedčivé dôkazy o tom, že rozvoj a rozumné prežitie spoločnosti, kvalita života a ekonomická prosperita sú nemysliteľné bez vzdelania, excelentného výskumu a rozvoja poznania. Rovnakou pravdou je, že neexistuje rozumná budúcnosť spoločnosti, štátu a národa bez talentovaných, pracovitých a pozitívne motivovaných ľudí. Najmä tých, ktorí dokážu tvoriť nové veci a poznatky.

Všetky vlády Slovenskej republiky od jej vzniku deklarovali vo svojich programových vyhláseniach prioritnú dôležitosť vzdelávania a výskumu. Úplne správne. Všetci sa zhodnú aj v tom, že intelektuálny potenciál na Slovensku je nesporný.

Ak je to však tak, prečo sa kvalita vzdelávania znižuje, prečo sa nám nedarí podstatne viac integrovať do európskeho výskumného priestoru v prospech Slovenska, prečo strácame príliš mnoho talentovaných ambiciózných mladých ľudí?

Príčin je viac, aktérmi sú politici, manažéri hospodárstva, manažéri školstva, vedy a výskumu, ale v neposlednom rade aj samotní vedci a vysokoškolskí učitelia.

Charakteristika súčasnej situácie vo vede, výskume a školstve na Slovensku.

- Nízka finančná podpora zo strany štátu, súkromného sektoru a medzinárodných grantových schém (výnimkou sú štrukturálne fondy EÚ).
- Rozdeľovanie celkovej finančnej podpory je negatívne ovplyvňované krátkodobými a lokálnymi politickými a ekonomickými záujmami – v rozpore s dlhodobými potrebami výskumu, rozvoja poznania a štátu.
- Nízka celková a priemerná výkonnosť výskumu v medzinárodnom meradle – a to aj po zohľadnení úrovne finančnej podpory.
- Nízka úroveň prieniku do svetového výskumného priestoru a nedostatočná mobilita vedcov.
- Rastúci rozpor medzi mierou podielu výsledkov výskumu na každodennom živote jednotlivcov i celej spoločnosti a tým, ako mnohí politici, manažéri, ale aj časť verejnosti a mnohí pracovníci vedy a vysokého školstva, vedy, výskum a vzdelávanie vnímajú a ako v ich prospech konajú.
- Škodlivo veľká miera predstieranja vedeckej kvality namiesto zdravo konkurenčného a motivujúceho prostredia a hierarchickej podpory excelentnosti.
- Celkovo a v priemere sa slovenské vysoké školy a univerzity dostatočne nerozvíjajú a nezlepšujú – v rozpore s evidentnou potrebou v konkurenčnom európskom a svetovom priestore.
- Škodlivo predimenzovaná sieť vysokých škôl, ktoré nezodpovedajú potrebám, možnostiam a ľudským zdrojom.
- Potrebe rozvoja excelentného výskumu a vzdelávania nezodpovedá štruktúra a miera tzv. akademickej demokracie, v ktorej sa v neadekvátnej miere rozhoduje v rozpore s akademickou a profesionálnou kvalifikáciou tých, ktorí rozhodujú.

Legislatívna a politická podpora. Potrebujeme nový zákon o štátnej vednej politike, ktorý rozumne zohľadní súčasný stav vedy a výskumu u nás a vo svete. Súčasťou štátnej vednej politiky by mala byť aj Stratégia výskumu a inovácií pre inteligentnú špecializáciu (RIS3), ktorá samotná nie je formuláciou štátnej vednej politiky. Potrebujeme národný program rozvoja vedy a techniky, dlhodobý zámer štátnej vednej a technickej politiky, štátne programy výskumu a vývoja, stratégie rozvoja vysokých škôl a SAV. Len jasne a kompetentne definovaná štátna vedná politika môže definovať potreby štátu vo vzťahu k výskumným univerzitám a iným vzdelávacím inštitúciám a aj poslanie a úlohy SAV ako nezastupiteľnej národnej vedeckej inštitúcie. Pri tom je dôležité zachovať kontinuitu toho kvalitného, čo vo výskume na Slovensku dosiaľ bolo a je.

Ministerstvo vedy, výskumu a vysokého školstva by mohlo lepšie zohľadňovať súčasné potreby vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku ako súčasné ministerstvo, ktoré má v agende celé školstvo a aj šport. Presadeniu slovenského výskumu by pomohol účinný lobing v relevantných inštitúciách EÚ.

Finančná podpora vedy a výskumu. Slovensku sa ekonomicky darí. Prečo sa adekvátne nezvyšuje finančná podpora výskumu? Máme nízky rozpočet pre APVV, nízke štátne dotácie pre zásadné vysoké školy, nízky rozpočet pre SAV. Vybudované infraštruktúry a vedecké parky potrebujú adekvátne šance na finančnú podporu výskumu.

Doktorandi a mladí vedeckí pracovníci sú odkázaní na zárobok v zahraničí, ak nemajú dostatočné finančné zázemie v rodine, alebo si chcú nájsť bývanie a založiť rodinu. Mnohých z nich strácame. (V hrubom začínajúci odborný asistent/vedecký pracovník zarobí viac než doktorand pred obhajobou dizertačnej práce, ale v čistom po valorizácii platových tabuliek (1.1.2019) bude mať čistý plat nižší o 42 eur mesačne než bolo jeho posledné doktorandské štipendium.)

Z 38ich VŠ niektoré len marginálne, alebo prakticky vôbec neprinášajú adekvátny pokrok v poznání a pomoc spoločnosti a hospodárstvu. Ako je možné, že prežívajú? Len preto, že učia? Na bakalárskej úrovni – dobre, ale na magisterskej a doktorandskej by mali učiť len tí, ktorí sa dostatočne a kvalitne podieľajú na výskume.

Nevieme zabrániť pseudovýskumu a pseudoinováciám a najmä tomu, aby boli finančne podporované. Z nedostatočných prostriedkov zbytočne ukrajuje verejné obstarávanie vo výskume a školstve. Reálne znamená zvýšenie nákladov o 20%, v prípade štrukturálnych projektov až o 50-100%. Neadekvátna administratíva a byrokracia pri využívaní finančných prostriedkov odrádza ambiciózných a produktívnych mladých pracovníkov.

Samotné navýšenie celkovej finančnej podpory vedy, výskumu a vzdelávania by určite pomohlo, pretože je jednoducho nízka. Ak však má byť efektívne a dlhodobo prospešné, musí dôjsť zároveň k zásadnému zlepšeniu spôsobu rozdeľovania.

Akademický výskum a priemysel. Nie je možné investovať len do priemyselného výskumu a vývoja a čakať, kým bude generovať dostatočné výnosy na podporu akademického výskumu. Akademické inštitúcie nemôžu jednoducho nahrádzať priemyselný výskum a vývoj. Je zásadne dôležité vyhnúť sa zjednodušujúcim riešeniam vzťahov medzi akademickým výskumom a priemyslom. Konštruktívna komunikácia medzi vedcami a predstaviteľmi priemyslu je jedinou cestou k budúceму riešeniu podpory vedy a výskumu.

Stále je, žiaľ, nutné zdôrazňovať: Bohaté krajiny sú bohaté aj preto, lebo dostatočne/najviac podporujú vedu a výskum. Táto skutočnosť by sa mala intenzívne zohľadňovať aj v primárnom a sekundárnom sektore slovenského hospodárstva. Niektorí dezinterpretujú túto pravdu tvrdením, že bohaté krajiny najviac podporujú vedu a výskum, pretože sú bohaté.

Európsky výskumný priestor. Za uplynulých 13 rokov sa európsky výskumný priestor výrazne zmenil. Európa identifikuje ‚frontier research‘ – výskum na hranici poznania a zároveň výskum na hraniciach tradičných oblastí bádania. Klasické členenie na základný a aplikovaný výskum stráca svoju relevantnosť v čase, keď nové oblasti vedy a technológií často zahŕňajú zásadné aspekty a prvky obidvoch týchto typov výskumov. ‚Frontier research‘ je inherentne riskantným úsilím, ktoré zdôrazňuje kvalitu idey.

Žiaľ, nie je prehnane konštatovanie, že sme nielen v dostatočnej miere do európskeho výskumného priestoru neprenikli, ale ocitli sme sa na dne tohto priestoru: scientometricky, z hľadiska získavania zásadných grantov a súvisiacej finančnej podpory. Napriek tomu sme zatiaľ na zásadné zmeny v európskom výskumnom priestore a v celej svetovej vede adekvátne nereagovali. Ak neurobíme niečo veľmi dobre premyslené – za účasti najpovolanejších – naše zaostávanie sa bude ešte rýchlejšie zväčšovať.

Dôležitým nástrojom nápravy je triezve medzinárodné hodnotenie výsledkov výskumu vo vzťahu k medzinárodným štandardom, identifikácia excelentnosti a výrazne hierarchická podpora excelentnosti.

Treba prilákať skutočne najtalentovanejších slovenských vedcov späť pomocou prísne hodnotiacich schém a dostatočne príťažlivých podmienok. Treba sa sústrediť na mladých vedcov, pretože je to v princípe ľahšie vo vzťahu k možnosti uspieť v európskom a svetovom priestore. Ak však mladí vedci nevidia perspektívu, nebude sa na koho sústreďovať.

Doktorandské štúdium. Jednou zo zásadných príčin zaostávania v integrovaní sa do medzinárodného výskumného priestoru je v priemere nízka úroveň doktorandského štúdia. Školiteľmi by mali byť len aktívni vedci na dostatočnej vedeckej úrovni. Treba výrazne zlepšiť každodennú individuálnu starostlivosť o doktoranda. Doktorandov treba učiť anglický jazyk, plánovať výskum, používať vedecké a scientometrické databázy, písať projekty a články, prezentovať výsledky na konferenciách. Primeranú časť výchovy treba realizovať v anglickom jazyku. Zásadný význam má dostatočná internacionalizácia doktorandskej výchovy.

Nedôstojné predstieranie kvality. Súčasnú situáciu s inauguračnými konaniami považuje drvivá väčšina slovenských vedcov medzinárodného významu za veľmi nešťastnú a nedôstojnú a napokon z hľadiska dlhodobých záujmov Slovenska za škodlivú. Masovo produkujeme profesorov na základe lokálnych kritérií, ktoré sú nastavené tak nízko, aby si vysoká škola mohla vyrobiť potrebný počet profesorov. Vo vedeckých radách rozhodujú o profesúre a dokonca aj o najvyššej vedeckej hodnosti DrSc. aj mnohí, ktorí vedecky nie sú kvalifikovaní na tejto úrovni.

Inaugurácie profesorov. Možná náprava by mohla byť realizovaná týmito opatreniami: Pracovná pozícia funkčného profesora v kompetencii a pre účely VŠ. Celoštátne komisie pre inauguračné konanie s následným menovaním za profesora prezidentom republiky. Kritériá na vedecko-pedagogický titul profesor zohľadňujúce pedagogickú činnosť ale aj vedecké výsledky uchádzača vo vzťahu k medzinárodným štandardom. Zriadenie pracovnej pozície výskumný profesor, s náležitým finančným ocenením, pre tých menovaných profesorov, ktorí majú vedeckú hodnosť DrSc. Alternatívnym opatrením by bolo to, že by prezident republiky menoval len profesorov s vedeckou hodnosťou DrSc. Ostatní profesori by boli lokálnymi profesormi príslušnej vysokej školy (podobne je to v Poľsku).

Predimenzovaná sieť vysokých škôl. Podstatne triezvejšou alternatívou k súčasnej situácii by bolo ustanovenie napr. dvoch národných univerzít, troch-štyroch regionálnych univerzít a lokálnych univerzít/vysokých škôl.

Negatívny a nezanedbateľný ľudský faktor. Vo vede, výskume a na vysokých školách pôsobí relatívne mnoho ľudí, ktorí uprednostňujú lokálny osobný prospech, kariéru a moc pred skutočnou radosťou z výskumu a poznávania a objektívnymi potrebami vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku. Sú aj takí, ktorí nie ako vedci so strategickou víziou a schopnosťou vedecky presvedčiť, ale mocensky ovládajú časti pracovísk alebo celé pracoviská. Mnohí v ich okolí to vedia, ale boja sa čokoľvek povedať. To má dlhodobu veľmi negatívne dôsledky vo vzťahu k triezvemu hodnoteniu výskumu na Slovensku a k ochote identifikovať a hierarchicky podporovať excelentnosť. Toto je skutočne ťažký a dlhodobý problém, ktorý našu krajinu nesmierne brzdí a znižuje naše šance v medzinárodnom priestore.

Záver

Cieľom tohto výročného príhovoru nie je kritizovať a sťažovať sa. Naopak: som za pozitívny a konštruktívny prístup. Potrebujeme triezvu diagnózu situácie, otvorenú identifikáciu príčin tejto situácie, identifikáciu nástrojov na zlepšenie a realizáciu týchto nástrojov. Predpokladám, že nič iné nám nepomôže, ak máme úprimný záujem o zlepšenie stavu vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku.

Aj keď príhovor evidentne nie je komplexnou charakteristikou problémov a možností vedy, výskumu a vzdelávania na Slovensku, dostatočne indikuje, že problémov je dosť a že situáciu treba riešiť. Úzko koncipované a nekoordinované riešenia nemusia pomôcť. Veľmi sa prihovám za konštruktívnu spoluprácu špičkových vedcov, politikov, manažérov a rezortných pracovníkov. Situácia je príliš zložitá na to, aby ju vyriešila len jedna z týchto skupín odborníkov.

Verím, že Učená spoločnosť Slovenska, ktorá združuje našich najlepších vedcov, by mohla poskytnúť veľmi vhodnú platformu na efektívnu diskusiu a konštruktívnu spoluprácu.